

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת תזריע: חרם צרכנים

לפני שנים רבות, העלו סוחרים הדגים הנוכרים את מחירי הדגים באופן יזום ומכוון. במעשיהם הם ניצלו לרעה את העובדה שיש ביקוש גדול בקרב היהודים לדגים בערב שבת, שכן מנהג רווח לענג את השבת באכילת דגים.¹ לפיכך, התאגדו כל סוחרים הדגים בעיר והחליטו להעלות את מחירי הדגים. ראשי הקהילה היהודית החליטו על חרם יזום מצד היהודים, האוסר על כל אדם לקנות דגים במשך חודשיים, עד אשר מחיר הדגים יחזור לקדמותו. האם ראשי הקהל נהגו נכון שביטלו את המנהג לאכול דגים בערב שבת? האם התערבות אקטיבית זו של מנהיגי הציבור במחירי השווקים היא מתוקף סמכותם, או שמא עליהם להימנע מהתערבות בכלכלה?

התערבות חכמים במחירי השוק

אחד מהתפקידים המוטלים על מנהיגי הציבור הוא פיקוח על המידות והמשקולות, וכן עליהם להתערב במחירי השוק, כפי שפסק הרמב"ם:

חייבין בית-דין להעמיד שוטרם בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך שיהיו מחזרין על החנויות ומצדקין את המאזנים ואת המידות ופוסקין את השערים. וכל מי שנמצא עמו משקל חסר או מידה חסרה או מאזנים מקולקל, רשות יש להן להכותו כפי כוחו ולקנסו כפי ראות בית-דין לחזק הדבר, וכל מי שמפקיע את השער ומוכר ביוקר מכין אותו וכופין אותו ומוכר כשער השוק.²

תופעה זו של תיאום הסוחרים להעלאת המחירים הייתה רווחת בימי חז"ל, והיא נקראת 'הפקעת שערים'. מצרכי היסוד החיוניים היו מגיעים בעיקר מתוצרת מקומית, ומחירים נקבעו לפי עונות הגידול של מצרכי היסוד הללו. מפקיעי השערים היו סוחרים עשירים וחזקים שקנו ואגרו כמות גדולה מאד של תוצרת חקלאית חיונית בתחילת העונה, כשמחיר הגידולים היה זול. מטרתם הייתה ליצור מחסור בתוצרת שאגרו, ובכך להעלות את שער השוק, בייחוד בסוף העונה כשהתוצרת החקלאית מעטה ביותר. הפקעת השערים נעשתה באופן יזום ומכוון על ידי 'אוצרי הפירות', וגרמה לקריסתם של משפחות עניות, שלא יכלו לקנות מוצרי יסוד חיוניים במחירים מופקעים. חז"ל התייחסו לפושעים הכלכליים הללו באופן חמור ביותר. לדוגמה: הם קבעו פשע זה כפשע החמור ביותר ברשימת הפשעים הכלכליים.³ וכן בגמרא⁴ מובא שהברכה התשיעית בתפילת 'שמונה עשרה' נתקנה כנגד מפקיעי השערים, שכן במזמור התשיעי בספר תהילים נאמר 'שָׁבֵר זְרוּעַ קֶשַׁע'.⁵

אך מלבד זאת, חכמים יזמו פעולות שונות כדי למנוע את התאגדותם של הסוחרים להפקיע את המחירים, לדוגמה: חכמים לא גזרו תענית ציבור שמתחילה ביום חמישי, שא"כ המתענים יצטרכו לקנות הרבה אוכל ביום חמישי, גם למוצאי התענית וגם לשבת, ורכישה מרובה של מוצרים יכולה לזרוע בהלה בציבור ובעקבותיה העלאת מחירים אצל הסוחרים.⁶

זאת ועוד, כדי לנסות ולמנוע את הפקעת השערים ע"י הסוחרים, אסרו חכמים לאגור מוצרי מזון חיוניים, שכן רכישה מוגברת של מוצרים אלו גורמת לסוחרים להפקיע מחירים,⁷ וכן הם ביקשו שמכירת מוצרי יסוד אלו לא תבצע ע"י

¹ שבת (ק"ח ע"ב). אך ראו: זית רענן (בתוך: שתילי זיתים, משרקי, או"ח סימן רמב זית רענן ס"ק א ד"ה איתא בגמרא), שבתמין לא אכלו דגים מפאת ריחוקם מהים.

² רמב"ם (הלי גניבה פ"ח ה"כ). ראו גם: רמב"ם (הלי מכירה פ"ד ה"א); שולחן ערוך (ח"מ סימן רלא סעיף ג).

³ בבא בתרא (צ ע"ב).

⁴ מגילה (ז ע"א). השוו לירושלמי (ברכות פ"ב ה"ד).

⁵ תהלים (י טו). ראו: ריטב"א (מגילה ז ע"ב ד"ה ודאמרין).

⁶ תענית (י ע"א; טו ע"ב). רש"י (תענית טו ע"ב ד"ה שלא).

⁷ בבא בתרא (צ ע"ב); רמב"ם (הלי מכירה פ"ד ה"ה); שולחן ערוך (ח"מ סימן רלא סעיף כד).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

מתווכים אלא באופן ישיר לצרכן.⁸ כמו כן, אסרו חכמים להוציא מוצרי מזון חיוניים מהארץ לחוץ לארץ, כדי לא ליצור חוסר סחורה במוצרים אלו שיגרום העלאת מחירים.⁹ בהקשר לכך, יש לציין להוראת הרב יוסף חיים זוננפלד¹⁰ שאסר להוציא אתרוגים מארץ ישראל לחוץ לארץ, משום שבכך ייחסרו אתרוגים בארץ ישראל והסוחרים יעלו את המחיר של האתרוגים.

התערבות במחירי השוק באמצעות חרם צרכנים

למרות ניסיונותיהם של חכמים למנוע את העלאת המחירים ע"י הסוחרים ולהתערב במחירי השוק, היו מקרים בהם עליית המחירים לא הייתה ניתנת לאכיפה ונצרכו חכמים לנקוט אמצעים מיוחדים כנגד הסוחרים שהפקיעו שערים, הטלת חרם צרכנים.

אחת הדוגמאות לכך מופיעה בהקשר של פרשת השבוע בה מוזכרים דיני אישה יולדת, שלאחר טהרתה היא מביאה למקדש קורבן:

וּבְמִלֵּאת יְמֵי טְהָרָהּ לְבֵן אִוֹן אוֹ לְבֵת תְּבִיאָה כִּבְשָׁן שְׁנָתוֹ לְעֹלָה וּבֶן יוֹנָה אוֹ תֵר לְחֻטָּאת אֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד אֶל הַכֹּהֵן... וְאִם לֹא תִמְצָא נֶדֶה דֵּי שָׁה וְלִקְחָהּ שְׁתֵּי תָרִים אוֹ שְׁנֵי בְּנֵי יוֹנָה אֶחָד לְעֹלָה וְאֶחָד לְחֻטָּאת.¹¹

במשנה¹² מובא שיוולדת שילדה חמש פעמים יכולה להביא קורבן אחד בלבד ובכך היא טהורה לאכילת קודשים, אמנם היא עדיין חייבת להביא לאחר מכן את שאר ארבעת הקורבנות. בימיו של רבן שמעון בן גמליאל, כתוצאה מריבוי לידות, העלו סוחרים היונים את המחירים והנשים היולדות התקשו לעמוד בנטל ההוצאה. אז יזם רבן שמעון בן גמליאל חרם ונשבע שהוא לא יישן בירושלים עד להורדת המחירים, נכנס לבית-הדין והורה שיוולדת יכולה להביא קורבן אחד בלבד על חמש לידות. החרם וההקלה ההלכתית עזרו, ובו ביום הורידו הסוחרים את מחיר הקורבנות. פעילותו האקטיבית של רבן שמעון בן גמליאל ליצור חרם צרכנים, שימשה את הרב מנחם מנדל קרוכמל,¹³ אליו הובאה השאלה בה פתחנו, האם נכון שמנהיגי הציבור יזמו חרם צרכנים ויימנעו מהציבור לקנות דגים לכבוד שבת ובכך תתבטל מצוות עונש שבת?

לדבריו, בסמכותם של מנהיגי הציבור להתערב באופן אקטיבי בכלכלת השוק באמצעות חרם צרכנים. יתרה מכך, לדעתו רבן שמעון בן גמליאל הקל בדין תורה,¹⁴ שכן מדין תורה היולדת חמש פעמים צריכה להביא חמישה קורבנות ולא קורבן אחד, ומשום החשש שמא יימנעו הנשים היולדות להביא קורבנות בכלל ויעברו על איסור אכילת קודשים בטומאה, יזם רבן שמעון בן גמליאל חרם להורדת המחירים, משום 'עת לעשות לה' הפרו תורתך'. מכאן, טוען הרב קרוכמל, שאם מותר לעשות חרם צרכנים ולהקל בדין תורה, כל-שכן שיש לנקוט בחרם צרכנים כלפי סוחרים הדגים ולבטל מצוות עונש שבת שאינה מתקיימת דווקא בדגים.

תשובה זו של הרב קרוכמל הובאה להלכה אצל פוסקים שונים,¹⁵ כדוגמת המשנה ברורה שפסק:

אם מוכרי הדגים מייקרין השער, נכון לתקן שלא יקנו דגים איזה שבתות עד שיעמוד השער על מקומו.¹⁶

⁸ בבא בתרא (צא ע"א); רמב"ם (הלי מכירה פי"ד ה"ד); שולחן ערוך (ח"מ סימן רלא סעיף כג).

⁹ בבא בתרא (צ ע"ב); רמב"ם (הלי מכירה פי"ד ה"ח); שולחן ערוך (ח"מ סימן רלא סעיף כו).

¹⁰ מרא דארעא דישראל (ח"א עמוד קטו).

¹¹ ויקרא (יב, ו-ח).

¹² כריתות (פ"א מ"ז).

¹³ שו"ת צמח צדק (סימן כח).

¹⁴ כ"כ: רש"י (כריתות ח ע"א ד"ה נכנס). אך הראשונים נחלקו במה הקל רש"י, ויתכן שלא בא להקל מדין תורה, ראו: תוספות (בבא

בתרא קסו ע"א ד"ה הי"ג נכנס); ריטב"א (שם ד"ה היו); שיטה מקובצת (שם ד"ה האשה) בשם הרא"ש.

¹⁵ מגן אברהם (או"ח סימן רמב ס"ק א); פרי מגדים (שם אשל אברהם ס"ק א); כף החיים (שם ס"ק יב). ראו גם: בית הלל (יו"ד סימן ריח

סעיף ב) מעשה כזה בשנת ת"י"א בוילנא. אך יש שהקשו על תשובת הרב קרוכמל, ראו: חתם סופר (גיטין מז ע"א ד"ה המוכר); ערוך לנר

(כריתות ח ע"א ד"ה במתניתין).

¹⁶ משנה ברורה (סימן רמב ס"ק ב).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

ואכן, בסיומה של מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע"ט, הועלתה הצעה שרבני פולין ייאסרו אכילת דגים בשבת ובכך יגרמו לסוחרים הדגים להזיל את מחירם: "כי מפני שאחינו בני ישראל רגילים לאכול דגים בשבתות וימים-טובים לקיים מצוות עונג וכבוד שבת, עלה מחיר הדגים במידה מרובה... ולמען לתקן החיסרון והפסד ממונם של ישראל... יש נחיצות לעשות תקנה ואיסור שלא לאכול דגים".¹⁷

כמה שנים לאחר מכן, בשנת תרפ"א, אנו מוצאים חרם נוסף. באותם הימים, בעיר סמבור שבגליציה היה מחסור חמור בסכך לסוכה. הסוחרים התאגדו והעלו את מחיר הסכך שאותו ייבאו בכמות מועטת מאוד שלא היה בו כדי לספק את צורכי התושבים. רב העיר, הרב אהרון לוין,¹⁸ נשאל מאת התושבים האם הם יכולים לקחת ענפים מהעצים המסוככים על הקברים בבית-הקברות?

באופן פשוט הדבר אסור, שכן ענפי אילנות המסוככים על הקברות אסורים בהנאה ודינם בשריפה,¹⁹ וממילא אין לסכך בהם. אך הרב לוין טען באמצעות נימוקים שונים שיש להתיר להשתמש בסכך זה במטרה למנוע את מזימתם של הסוחרים.

¹⁷ שו"ת תירוש ויצהר (סימן פח).

¹⁸ שו"ת אבני חפץ (סימן צה).

¹⁹ שולחן ערוך (יו"ד סימן שסח סעיף א).